
PJESNIČKA GENEZA DUŠANA KOSTIĆA

Đorđe Šćepović

The subject of this work is the poetry genesis of Dušan Kostić, one of the most significant Montenegrin authors of the second half of the 20th century. Through the chapters Introduction, Literary Criticism on Dušan Kostić and Poetry Genesis of Dušan Kostić, we have tried to enlighten a few important segments, necessary for understanding Kostić's work. Our subject is not the whole poetic opus of Dušan Kostić, but those anthologies and selections of poetry that we find most adequate for reflecting on the author's genesis.

Da bismo se ozbiljnije bavili književnim djelom jednog autora, čini se da je neophodno osvijetliti kontekst kojem je taj autor pripadao, i koji ga je u krajnjem i odredio kao autora. Društvene, političke, socijalne prilike uvijek su od presudnoga značaja za stvaranje kulturnog ambijenta jednog prostora. XX vijek, posebno njegova prva polovina, donosi nekoliko velikih društvenih događaja, od prvih ozbiljnjih organizovanih pobuna protiv sistema, do velikih i slavnihi revolucija, i krvavihi, i ne tako slavnihi, ratova. Na sve to ni kultura ne ostaje imuna, naprotiv, ključne promjene na polju umjetnosti dešavaju se usljed društveno-političkih zbivanja i jesu njihova direktna

posljedica. Evropa kao centar umjetničkih zbivanja predstavlja svojevrsan uzor i neupitan autoritet za južnoslovenski kulturni prostor. Modernizam, po mnogima *posljednja velika epoha u književnosti*¹ u okviru koje se odvijaju razni procesi i nastaju mnogi -izmi, snažno je uticao na jugoslovenske književne krugove. Moderne tendencije koje se uspostavljaju na polju književnosti u vodećim evropskim kulturnim centrima prenose se i na južnoslovensku književnu scenu. Veliki književni pokreti u Francuskoj i Rusiji trpe bitne promjene, a nekad homogena poetička načela i stremljenja bivaju narušena i razjedinjena. Za nas je suštinski važan nadrealistički pokret, koji pod vođstvom Anrija Bretona i Luja Aragona dominira na književnoj mapi Evrope, u prvome redu zbog problematizovanja same prirode književnosti i njene svrhe, ali i zbog uticaja koji je imao na određene intelektualne krugove u nas.

Krajem dvadesetih godina XX stoljeća nekad jedinstveno jezgro nadrealističkog pokreta se raspolučuje na dva dijela, na dvije struje. Lijevi književni krugovi uviđaju razlike u svojim poimanjima književnosti i revolucije. Dok Breton ostaje na izvornom stanovištu nadrealizma da književnost treba da bude isključivo u funkciji sebe same, da je ona sama po sebi revolucija, Aragon pod uticajem sovjetskih književnih strujanja mijenja svoje poglede na literaturu i njenu funkciju svodi na službu revoluciji, odnosno bitno mijenja poglede na prirodu književnog angažmana, smatrajući da on bezrezervno mora biti uslovljen višim ciljem, tj. potrebama revolucije. Sve to, krajem dvadesetih i početkom tridesetih godina XX stoljeća dovodi i do sukoba unutar jugoslovenskih literarnih skupina. Taj sukob će ostati upamćen kao *Sukob na književnoj ljevici*². Budući da su za

¹ Milivoj Solar, *Povijest svjetske književnosti*, Podgorica: ICJK, 2012, 275.

² Jedna od najpoznatijih jugoslovenskih književnih rasprava koja se zbila tridesetih godina XX vijeka, a pod uticajem evropskih kulturnih događanja, imajući u svom središtu dva suprotstavljena koncepta stvaranja. Najznačajniji

Dušan Kostić
1917–1997

jugoslovenski kulturni prostor neprikosnovni književni centri Beograd i Zagreb, upravo pisci iz ovih sredina i vode ključnu riječ u pomenutom sukobu. Jedni se priklanjaju Bretonovom razumijevanju umjetnosti i njene prirode, dok drugi zastupaju Aragonove tvrdnje. Imajući u vidu društvene prilike u Jugoslaviji toga doba, prije svega snažni i sve organizovaniji komunistički uticaj u intelektualnim krugovima, nije neobično što su ovi drugi brojčano nadmoćniji u odnosu na Bretonove sljedbenike. Sve veća potreba za društvenim promjenama i uspostavljanjem novoga sistema za rezultat ima i masovnost komunističkog pokreta u čijim je redovima znatan broj pisaca i vodećih intelektualaca. Skoro svi oni jesu na stanovištu Aragonovih ideja – književnost mora služiti revoluciji i interesima partije. Sukobljene koncepcije i suprotstavljeni pogledi na prirodu književnosti i njen angažman uslovljavaju i nastanak određenih stilskih formacija u okviru modernizma.

učesnici ove polemike su Marko Ristić, Miroslav Krleža, Radovan Zogović i Milovan Đilas.

Dominantan je pokret socijalne literature, s jasnim programskim određenjima koja smo već naveli. Pod uticajem ruskih pisaca, prvenstveno Vladimira Majakovskog, Maksima Gorkog, Aleksandra Bloka i drugih, formira se veliki broj jugoslovenskih pisaca, pripadnika pokreta socijalne literature. Istorija književnosti će ova književna stremljenja označiti kao *novi realizam*. Kako primjećuje Jovan Deretić novi realizam nije ni nastavak ni obnova klasičnog realizma, već nešto novo i drugačije.³ On dalje zapaža da se tridesetih godina XX vijeka sukobljavaju dva literarna modela, od kojih je jedan antirealistički i avangardni, a drugi realistički i društveno angažovan.⁴ Pokret socijalne literature upravo nastaje na premisama prethodećih strujanja i uspostavljenih pogleda na problem književnog djelovanja i angažovanja.

Kada se govori o jugoslovenskim književnim događanjima mora se imati u vidu pozicioniranost istih, odnosno, dva velika centra, Beograd i Zagreb u kojima se odvija sve ono najvažnije u vezi s kulturom toga vremena. Takođe, neophodno je uputiti na činjenicu da su se u tim sredinama formirali i neki od najznačajnijih crnogorskih pisaca, kao što su Radovan Zogović, Mirko Banjević, Risto Ratković, Dušan Đurović, Stefan Mitrović i drugi. Mnogi od njih su u Beograd odlazili kao studenti, a onda se aktivno uključivali u politički i kulturni život grada. Svi navedeni pisci su svoju književnu avanturu započeli u vodećim časopisima toga doba, a mnogi od njih afirmaciju stekli prije Drugoga svjetskog rata. Može se reći da su svojim djelovanjem u književnim krugovima izborili određeni prostor za one crnogorske pisce koji će u centar zbivanja stići nešto kasnije. Jedan od tih, nešto mlađi od pomenutih, ali svakako za crnogorsku književnost ne manje važan pjesnik, jeste Dušan

³ Jovan Deretić, *Kratka istorija srpske književnosti*, Beograd: Beogradsko izdavačko-grafički zavod, 1987, 271.

⁴ Ibid.

Kostić.⁵ Svi ti autori su pod uticajem aktuelnog političkog trenutka, i svaki od njih na svoj način pripada pokretu socijalne literature. Slobodarska nacionalna komponenta od suštinskog je značaja za njihova politička opredjeljenja, koja se opet reflektuju i na njihovo razumijevanje literature. Mada rođeni u prostoru epa i gusala, oni čine određeni otklon prema tradiciji, ali otklon koji ne podrazumijeva njeno odbacivanje, već inoviranje i modelovanje u skladu s potrebama novih književnih tokova. Cijeli ovaj kontekst i pomenuti elementi koji ga čine važni su za razumijevanje tadašnjih književnih tendencija, kao i najistaknutijih predstavnika književne scene. Upravo će se na tim temeljima, postavljanim dvadesetih i tridesetih godina XX stoljeća, oblikovati mnogi značajni pisci, među kojima i crnogorski pjesnik Dušan Kostić. U tekstu *Crnogorska socijalna lirika prije i poslije II svjetskog rata* Vladimir Vojinović bilježi da su pripadnici pokreta socijalne literature učinili značajan pomak u odnosu na svoje prethodnike, donoseći u svojim knjigama metodski profilisane pretpostavke prvog raskida s epskim duhovnim nasljeđem, kao i da su se mnogi od njih književno razvijali i oblikovali gradeći prepoznatljiv umjetnički koncept pjesništva i pripovjedaštva uprkos programiranim i sistemskim pritiscima Komunističke

⁵ Dušan Kostić, crnogorski pjesnik, pripovjedač, pisac za decu, putopisac. Rođen je 1917. u Peći, umro je 1997. u Meljinama. Jedan je od najplodnijih crnogorskih pisaca, objavio je preko dvadeset knjiga poezije, od kojih su najznačajnije: *Pjesme* (1947), *Zemlji voljenoj* (1948), *Poema o gradu i ljubavi* (1950), *Proljeće nad rovom* (1951), *Govor zemlje* (1952), *Zov lišća* (1954), *Mreže* (1955), *Zaboravljeni snjegovi* (1958), *Tiha žetva* (1959), *Dnevi između nas* (1962), *Pjevam zemlju* (1966), *Šlep umorne vode* (1968), *Iznad jedne tamne šume* (1974), *Lirika juga* (1977), *Arhipelag* (1978), *Postojbina masline* (1979), *Morija* (1980), *Zrelo more* (1981), *Priziv prašume* (1984), *Ako se naljute ptice* (1986), *Sahara* (1987), *Otapanje ludila* (1987), *Čarnojevići* (1989), *Braća moja kamena* (1991), *Crna Gora* (1992), *Košmar* (1995) i dr.

partije Jugoslavije, kojoj su mahom pripadali.⁶ U prilog ovoj Vojinovićevoj tezi ide i primjer Dušana Kostića, pjesnika koji je svim svojim bićem pripadao revoluciji i ideologiji komunizma, a koji je opet uspio u jednom dijelu svog pjesništva sačuvati poeziju od uticaja političkih i društvenih prilika, tvoreći čisto poetsko djelo, autonomno i lišeno ideološkog balasta. Nesporno je da dobar dio njegovog opusa jeste u službi revolucije i borbe, ali takođe, u njegovom bogatom opusu postoji pregršt književnih tekstova koji su potvrdila Bretonove vizije literature. Mada se kao pjesnik javlja prije Drugoga svjetskog rata objavljujući svoje pjesme u crnogorskim i regionalnim časopisima za književnost, Dušan Kostić svoju punu afirmaciju dostiže u poslijeratnim godinama. Od prve objavljene knjige poezije *Pjesme* (1947) pa sve do zbirke *Crna Gora* (1992), koje su početna i krajnja tačka našeg interesovanja u ovom radu, Dušan Kostić je kao autor prešao dug put spoznavanja poezije, a razvoj i promjene njegovih pjesničkih stremljenja se očituju iz knjige u knjigu. Ako zanemarimo smještanje Kostića u nacionalni kontekst kojem ne pripada u svojoj *Kratkoj istoriji srpske književnosti* Jovan Deretić daje zanimljiv pogled na ovog pjesnika: „Po svom temperamentu on je tihi, melanholični lirik, otvoren prema stvarnosti, uvek spreman da reaguje na najmanji treptaj vremena, ali na svoj osebujućan lirski način, bez parole i estrade, u skali raspoloženja što idu od optimizma ratnih pesama do baladičnih tonova kasnijih zbirki“.⁷

Književna kritika o Dušanu Kostiću

U prethodnoj cjelini pokušali smo dati bar djelimičan prikaz stanja u kulturi prve polovine XX stoljeća. Ritam progressa u sferi kulture nastavlja se i u godinama koje slijede, naročito u

⁶ Vladimir Vojinović, *Montenegrinske teme*, Ulcinj: Plima, 2012, 123.

⁷ Jovan Deretić, *Kratka istorija srpske književnosti*, Beograd: Beogradsko izdavačko-grafički zavod, 1987, 297.

godinama poslije Drugoga svjetskog rata. Jugoslavija se podiže iz pepela, a uporedo s ostalim segmentima društva i institucije kulture bivaju obnovljene, a mnoge nove uspostavljene. Osnivaju se izdavačka preduzeća, knjige se štampaju u tiražima od nekoliko hiljada primjeraka, a pisci se pozicioniraju u skladu s recepcijom knjiga koje objavljuju. Tadašnju bogatu književnu produkciju revnosno prati književna kritika. Za razliku od situacije kojoj mi danas pripadamo i ovoga našeg trenutka, pedesetih, šezdesetih, sedamdesetih, pa i osamdesetih godina prošloga vijeka književna kritika dostiže svoj zenit i bez prećerivanja taj period mogli bismo nazvati zlatnim dobom jugoslovenske književne kritike. Osim profesora književnosti koji prate literaturu svoga vremena i o njoj izriču vrijednosne sudove, i sami pisci pišu i objavljuju kritičke tekstove o svojim savremeniciima. S obzirom na to da nas zanima odnos književne kritike prema djelu Dušana Kostića, u nastavku ćemo se osvrnuti na neke od tekstova objavljenih u monografskim publikacijama, hrestomatijama ili pak u formi predgovora samostalnim zbirkama i izborima Kostićeve poezije. Kad se uzme u obzir brojnost kritičkih tekstova o pjesništvu Dušana Kostića nameće se zaključak da je Kostić od strane stručne javnosti uvažavan i tretiran kao malo koji drugi crnogorski pjesnik druge polovine XX vijeka. Kritika je u ovom slučaju zaista u potpunosti preuzela ulogu posrednika između pjesničkih knjiga Dušana Kostića i čitaoca, čitaoca onoga vremena, ali i čitaoca vremena koje će doći poslije pjesnikove smrti.

Jedno od zanimljivih čitanja i tumačenja poezije Dušana Kostića dao je Vojislav Minić u tekstu „Lirsko viđenje stvarnosti, stvarnost lirskih viđenja“.⁸ Uvodeći nas u konkretnu kritičku misao o Kostićevoj poeziji, Minić nas u uvodnom dijelu teksta upoznaje sa svojim pogledima na porijeklo i uzrok poezije. Za početak i uzrok svega Minić uzima ljubav,

⁸ Vojislav Minić, *Pisci i koncepcije*, Titograd: NIO Pobjeda, 1978.

naglašavajući da dok god ljubav bude rađala bol, i dok se iz bola bude rađala pjesma, a o svemu tome bude pjevalo, ljudi će biti kadri da prihvataju lirske ispovijesti kao svoja lična raspoloženja. Osećanje bola Minić vidi kao sponu između pjesnika i čitaoca, odnosno, kao on kaže između „onih koji govore i onih koji čute svoju nerečenu pjesmu“.⁹ Minić u nastavku čovjeka izjednačava s lirskim pjesnikom, pripisujući i jednom i drugom osobinu zapitanosti kao zajednički imenitelj, i objedinitelj. Upitanost čovjeka nad porijeklom, nad prošlošću, Minić vidi kao ekvivalent lirskom pjesniku u čijim se djelima detinjstvo i zavičaj javljaju prvo kao nadahnuće a zatim i kao umjetnički oblikovani elementi. Sve ove uvodne opservacije o poeziji i pjesniku nijesu nimalo slučajne, one su tu da bi najavile konkretnog pjesnika Dušana Kostića, u čijim djelima Minić prepoznaje izuzetno prisustvo i ljubavi, i bola, i osećajnosti, i detinjstva i zavičaja. Držeći Kostića za pjesnika i emocije i erudicije, Minić zapaža da je pjesnikova lektira izvan prostora kojem geografski pripada, kao i da se Kostić nije upleo u zamke epigonstva i potpadanja pod uticaj svojih književnih uzora: „Stvarajući svoju poeziju Dušan Kostić nije zaobišao uzore u pjesničkoj tradiciji svoga naroda, ali bi se sa više izvjesnosti moglo reći da je stvaralačke podsticaje tražio u djelu i životu slovenskih pjesnika uopšte. Takva širina gledanja na poeziju i jezičke pjesničke mogućnosti čitave jedne porodice naroda, otklonila je sve opasnosti i posljedice koje u sebi skriva ugledanje na druge.“¹⁰ Poput mnogih svojih kolega kritičara, savremenika, i Vojislav Minić analizira pjesnikov život, dovodeći ga u direktnu vezu s poetskim djelom. S pravom ili ne, Minić mučno Kostićevo detinjstvo, sirotinjske učeničke dane i teške godine rata prepoznaje kao moguće izvore pjesnikova nadahnuća i stvaranja. Svakako važno viđenje pjesničkog bića

⁹ Ibid, 43.

¹⁰ Ibid, 44.

Dušana Kostića, Minić iskazuje na sljedeći način: „Pjesma Dušana Kostića nastaje spontano kao emotivni odziv na spoljašnji izazov, kao odjek spoljašnjeg događaja u osjetljivoj duši pjesnikovoj... Znatan broj Kostićevih pjesama predstavlja rezultat ličnog napora da se cjelovita ljepota viđenog ponovi na još jedan način (osim pojavnog), nov i drugačiji od elementarne stvarnosti.“¹¹

O poeziji Dušana Kostića, u predgovoru knjige *Pjevam zemlju*, veoma afirmativan iskaz daje i poznati književni kritičar, profesor estetike i jedan od najvećih autoriteta svoga vremena, Dragan Jeremić. Jeremić Kostićevu poeziju opisuje kao jedno od najcjelovitijih poetskih svjedočanstava o društvenim promjenama od vremena uoči Drugoga svjetskog rata do trenutka objavljivanja pomenute knjige pjesama.¹² Upućujući na kontinuitet u Kostićevom stvaranju, Jeremić ga poredi s Oskarom Davičom koji je kao i Kostić jedan od rijetkih iz predratne generacije pjesnika koji je ostao u književnosti, odnosno, nije odustao od nje. On Kostića smatra hroničarem jednoga vremena: „(...) niko kao Kostić nije tako pažljivo i tako predano poetski beležio sve što se u tom vremenu događalo i malo-pomalo njegovo delo je naraslo do jednog manje-više kontinuiranog lirskog letopisa naše zemlje (...)“¹³ Kao i Minić, ni Jeremić ne odolijeva pozitivističkom sagledavanju određenih segmenata Kostićeve poezije, pa u *lirskom letopisu* pjesnikovom identifikuje siromašnog studenta koji se potuca od grada do grada, revolucionara koji vapi za promjenama, borca, ustanika itd. Međutim, Kostićevo iskustvo rata, stvarno učešće u revoluciji, Jeremić glorifikuje praveći jasnu distancu u odnosu na pjesnike *tribune* koji pozivaju na ustanak, a u svojoj biografiji nemaju upisan rat. Dragan Jeremić smatra da je Dušan

¹¹ Ibid, 47.

¹² Dušan Kostić, *Pjevam zemlju*, Titograd: Grafički zavod, 1966, 7.

¹³ Ibid, 8.

Kostić za razliku od mnogih pjesnika koji su dramatičnost rata izražavali epskom intonacijom (Vladimir Nazor, Skender Kulenović, Branko Ćopić i dr.) to činio na izrazito lirski način.¹⁴ Svojevrsnu zamjerku Kostiću Jeremić nalazi u tome što je i on kao i mnogi drugi nakon rata sebe podredio interesima sistema, radu i socijalizmu, pjevajući pjesme o njima, međutim, kako Jeremić smatra, on se ubrzo tome otrgao, zahvaljujući čistoti svoje osećajnosti. Jeremić dalje apostrofira pjesnikovo stalno sazrijevanje koje se ogledalo u svakoj novoj zbirci. Pjesnikove preokupacije rastu, s tim što su *zemlja* i *ljepota* konstante koje se ne mijenjaju. Svoje čitanje Kostićeve poezije Jeremić zaključuje riječima: „Kostić nije odlagao pisanje nego se prihvatio pera još dok su mu utisci o zbivanjima bili sveži. Da je uzimao veću distancu od tog zbivanja možda bi njegovi lirski doživljaji bili uopšteniji i možda bi njegove pesme dobile u vrednosti, ali bi to svakako izmenilo karakter njegove poezije i umanjilo njenu sposobnost da hvata i shvata ritam i bilo burnog vremena naše najnovije istorije.“¹⁵

Uvodeći nas u antologijski izbor poezije Dušana Kostića, *Tiha žetva*, pjesnik i učesnik NOB-a, Risto Tošović na samom početku eseja izlaže svoje viđenje bića pjesnika, odnosno, raspoznaje dva modela pjevanja. Prvi model bi podrazumijevao one pjesnike koji cijelog svog života ostaju neoštetljivi za sve ono što ne pripada njihovoj intimi, za sve ono što se dešava izvan njihovog ličnog prostora. Takvim pjesnicima Tošović pripisuje određenu vrstu egoizma, samodovoljnosti, smatrajući da oni poeziju percipiraju kao njihovu „privatnu stvar“.¹⁶ Za takve „pesnik je biće božansko, a njegov božanski govor treba da govori samo o stvarima večnim i trajnim“.¹⁷ Nasuprot takvom razumijevanju

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Ibid, 24.

¹⁶ Dušan Kostić, *Tiha žetva*, Beograd: Prosveta, 1959, 7.

¹⁷ Ibid.

pjesništva stoji koncept koji ne isključuje prvu viziju pjevanja, ali osim božanskog i natprirodnog u svom fokusu ima i „banalno“ i ljudsko, i iskustveno. Dušan Kostić u očima Rista Tošovića pripada ovoj drugoj koncepciji pjesništva. Kostić je, kako zapisuje Tošović, jedan od onih koji su uvijek blizu čovjeku i njegovoj ljudskoj realnosti, jedan od onih koji svoju poeziju vežu za društvena kretanja, za velike ideje preporoda i mijenjanja, za revoluciju i za ideale.¹⁸ Poeziju Dušana Kostića Tošović vezuje za pjesnički korpus ratnih i poslijeratnih jugoslovenskih autora prepoznajući u njoj problematiku karakterističnu za cijelu jednu književnu generaciju. Po Tošoviću bit ove poezije u sebi sažima tragiku godina prije rata, samog rata, i godina nakon završetka rata.¹⁹ Objašnjavajući pjesnički razvoj Dušana Kostića, Risto Tošović ukazuje na jedan neobičan paradoks, tačnije, na Kostićevu deklarativnu opredijeljenost za realizam, ali i nedosljednost u vjernosti istom kad je poezija u pitanju. Naime, Kostićeva poezija teži tekovinama i iskustvima moderne poezije.²⁰ Za Tošovića, Kostić je pjesnik čija je filozofija čvrsta vjera u život, u njegovu trajnu mladost i nevinost, uprkos melanholiji koja odlikuje njegovu poeziju. Kritičar naglašava Kostićevu upućenost na prirodu, na nemogućnost života bez prirode, na pjesnikov odnos prema njoj. Tošović registruje i pjesnikovu potrebu za povratkom u predjele djetinjstva, u prostore prošlosti: „Ima u tom Kostićevom sizifovskom vraćanju u davno izgubljene prostore istovremeno i nečega zagonetnog i nečega što je danas aktuelno prisutno: viziju njegovih Prokletija, njegovog Visitora i Lovćena, stravičnu u svojoj gluhoj, natprirodnoj postojanosti i mudrosti, ova poezija boji nekim suzdržanim divljenjem i strahopoštovanjem pred nedokučivom tajnom prirode.“²¹

¹⁸ Ibid, 8.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ibid, 19.

²¹ Ibid, 22.

Da je Kostić zaista bio pjesnik prirode, kako ga između ostalog vidi Risto Tošović, potvrđuje i tekst Zagorka Kalezić objavljen u knjizi *Crnogorska književnost u književnoj kritici* (tom VII).²² Pjesnikovu opčinjenost prirodom, u prvom redu prirodom svoga zavičaja, Zagorka Kalezić ilustruje na primjeru pjesme *Sleđena tišina Visitora*.²³ Kalezić u ovoj Kostićevoj pjesmi prepoznaje *melanholični štimung*, čije porijeklo nalazi u Kostićevom nekadašnjem uzoru M. Crnjanskom. Ona smatra da je pjesnik zavičajnu planinu fiksirao na sumatraistički način.

Podudarnost s Tošovićevim pogledima na Kostića očituje se i u povezivanju pjesnika s njegovim savremenicima, poput Branka Ćopića i Skendera Kulenovića, Janevskog, Vešovića i drugih, koji, kako Kalezić navodi, čine jednu pjesničku generaciju.²⁴ Između ostalih zajedničkih osobina njih povezuje i dug stvaralački vijek, prolazak kroz mnoge stvaralačke faze, ali i događaji kojima su svi oni svjedočili, a mnogi od njih u njima i lično učestvovali. Potpunu uspjelost Kalezić nalazi u Kostićevoj pjesmi *Crna Gora*, koju, kako ona navodi, pjesnik ne predstavlja u njenom fizičkom realitetu, kao krajolik ili razglednicu, već je ona doživljaj i stanje duha pjesničkog subjekta.²⁵ Da pjesnici nastavljaju jedni druge Kalezić sugerše Kostićevom pjesmom *Otkuda taj Lima šum*, koja bi u njenom doživljaju trebala biti nadovezivanje na nadrealnu viziju Rista Ratkovića u kojoj *po moru teče Lim*.²⁶ Reagujući na etiketiranje pjesnika, a koja su moguće i plod namjere da se umanjí njegov značaj, Kalezić svojevrstu odbranu Dušana Kostića daje na

²² Zagorka Kalezić: „Lice Crne Gore u poeziji Dušana Kostića“; u: *Crnogorska književnost u književnoj kritici* VII, Podgorica: Univerzitet Crne Gore, 2003.

²³ Ibid, 63.

²⁴ Ibid, 62.

²⁵ Ibid, 65.

²⁶ Ibid, 69.

samom kraju teksta: „Mada se često kaže da je Dušan Kostić ‘mekan’ pjesnik, liričar čiste duše, ovakvim kritičkim deskripcijama je nužno dodati još jednu konstataciju, a to je – da on nije pjesnik ravnodušnosti.“²⁷

U istom tomu već pomenute hrestomatije *Crnogorska književnost u književnoj kritici* publikovan je i tekst Vojislava Đurovića o poeziji Dušana Kostića. Đurović zapisuje: „On je pesnik čiste lirske konstitucije, tako i toliko evidentne i u njegovim ranim pesmama. On je zatim i pesnik protestnog, s nekom mekom tugom i odsutnošću.“²⁸ Taj Đurovićev sud o Kostiću mogli bismo uzeti kao jedno od onih učestalih čitanja Kostića, na koja je na određeni način reagovala Zagorka Kalezić. Đurović dalje Kostića obilježava revolucijom, a pjesnikov korak sinhronizuje s korakom revolucije. U nastavku se ponavlja još jednom određujući Kostića kao „pesnika zanosa, nade i tuge, lirikom koji i ne može drugačije“.²⁹ Za njega je Kostić liričar i kako on kaže „rezoner“, a „u rasponu između lirskog i rezonerskog prihvatanja činjenica nastaje i izrasta pesma“, smatra Đurović. Bez upućivanja na konkretnosti Kostićeve poezije, Vojislav Đurović svoj esej nastavlja u impresionističkom maniru, predočavajući nam sopstvene pretpostavke o procesu nastajanja poezije. Đurović se fokusira na *pjesnikovu tugu, ispovijedanje, usamljenost u svijetu* i tome slično. Đurović Kostiću pripisuje ukletost, ograničenost realnim, a u njegovoj interpretaciji Kostićeve poezije pjesnik je taj koji hvata ono univerzalno u konkretnome, pjesnik je etičan, human itd.³⁰ Na kraju, Vojislav Đurović zaključuje da su pjesme

²⁷ Ibid, 70.

²⁸ Vojislav Đurović: „Od patnje do slobode – Pjevam zemlju“; u: *Crnogorska književnost u književnoj kritici* VII. Podgorica: Univerzitet Crne Gore. 2003, 44.

²⁹ Ibid, 44.

³⁰ Ibid, 47.

Dušana Kostića *meke* po izgovoru, ne u stavovima, a da u njegovoj poeziji ima neke čudne, tople tišine, opet nas upućujući na pjesnikovu intimnost i etiku: „Dušan Kostić je intiman do samokritičnosti. Ali, sasvim dosledan sebi, bez uzmicanja i bez poražavanja. Takva intimnost i samokritičnost urodili su u njegovoj poeziji finim gamom objektivnog eticiziranja.“³¹

O pjesničkom djelu Dušana Kostića pisao je i njegov savremenik, crnogorski pjesnik Sreten Perović. U tekstu „Osamljenje kao lijek od uzaludnosti“ Perović sagledava mnoge aspekte Kostićeve poezije.³² U uvodnom dijelu studije Perović ističe Kostićev odnos prema svom djelu, tačnije, pjesnikov odnos prema ranoj poeziji, koju, kako Perović navodi, Kostić nije ljubomorno čuvao od nepovjerljivog oka književnoga auditorijuma, već je još u srednjoškolskim danima počeo objavljivati stihove.³³ On naglašava da Kostić nije razmišljao o preuranjenosti toga čina, nego je lirski i ispovjedno iskren, kakav je bio, ošetio potrebu da svoje prve pjesme objelodani. Perović izdvaja nekoliko faza Kostićeva pjesništva, i poput mnogih drugih i on ističe pjesnikovo iskustvo rata i okolnosti u vezi s njim. Kao važnu komponentu pjesnikovog bića Perović podvlači idealizam i stremljenja kojima je Kostić podređivao sve ostalo: „Nastavak svog životnog puta Kostić orijentiše u smjeru borbe za ostvarenje snova o slobodi, istini i socijalnoj pravdi.“³⁴ I Perović kod Kostića nalazi snažan patriotski zanos, a njegovu ljubav prema domovini obrazlaže u posebnom poglavlju naslovljenom „Kostićevo rodoljublje“.³⁵ Za njega je Kostić neko ko je spiritualno, gotovo fatumski vezan za rodno tle, za svoju

³¹ Ibid, 49.

³² Sreten Perović, *Studije, kritike, eseji (knjiga četvrta)*, Podgorica: Fondacija „Prijateljstvo“, 2012.

³³ Ibid, 57.

³⁴ Ibid, 69.

³⁵ Ibid, 76.

zemlju. Kostićevo rodoljublje u direktnoj je vezi s njegovim oštećanjem prirode, smatra Perović: „On je u neposrednom dodiru s njenim disanjem kao list s listom. I najsitnije pojave, opjevane još u doba romantizma, izgloodane i svedene gotovo na negaciju poezije, još uvijek uzbuđuju Dušana Kostića.“³⁶

Vjerujemo da osvrt na književnu kritiku u slučaju Dušana Kostića ne bi bio potpun ako se ne bismo (onoliko koliko nam to prostor dozvoljava) pozabavili monografijom *Dušan Kostić, prilog poetici*, autora Radomira Ivanovića.³⁷ Obimnu studiju o Kostićevu pjesničkom djelu Ivanović je struktuirao u tri ključna poglavlja: 1. Analize, 2. Sinteze, 3. Paralele, osvjetljavajući u svakom od njih određeni segment pjesnikova djela. U prvom dijelu studije Ivanović na početku pozicionira Kostića u jugoslovenski književni kontekst opisujući njegov stvaralački put. On notira Kostićeve pjesničke početke pod okriljem pokreta *socijalne literature*, napominjući da pjesnik iako je svim svojim bićem pripadao tome pokretu, nije ostao po strani od novih književnih tokova i strujanja.³⁸ Ivanović smatra da je Kostić u bitnom sačuvao svoju stvaralačku prirodu, bez obzira na to što je na sebi svojstven način, svoj književni i intelektualni potencijal prilagođavao novim književnim paradigmama i novim čitalačkim potrebama.³⁹ Za razliku od većine drugih književnih kritičara koji su se bavili djelom Dušana Kostića, Ivanović pjesnikov socrealizam pominje tek uzgredno, a centralna tema prvog poglavlja studije jeste Kostićeva poezija mediteranske provenijencije. Ivanović Kostića naziva pjesnikom *mora*, a *maslinu* izdvaja kao jedan od važnijih simbola ove faze Kostićeva pjesništva. U istom poglavlju Ivanović se bavi

³⁶ Ibid, 79.

³⁷ Radomir V. Ivanović, *Dušan Kostić, prilog poetici*, Bijelo Polje – Novi Sad: Pegaz – Zmaj, 2003.

³⁸ Ibid, 11.

³⁹ Ibid.

*poetskim i noetskim raslojavanjem svijeta*⁴⁰ u poeziji Dušana Kostića, i *generiranjem poetske ideje i književnog teksta*.⁴¹

Drugi dio studije Ivanović počinje objašnjavanjem motiva za nastanak studije, tj. svojim nezadovoljstvom dosadašnjim predstavljanjem Kostićeve poezije, te stoga čitaocu želi ponuditi novi model čitanja i novu valorizaciju kojom se ukazuje na autentičan piščev doprinos književnosti.⁴² Kostićevo djelo Ivanović vidi kao djeljivo na tri moguća koncentrična kruga: *Zatočenik juga, Zatočenik bola i Zatočenik riječi*.

Posljednje poglavlje knjige Radomir Ivanović posvećuje paralelizmima, dovodeći u vezu nekoliko eminentnih pjesničkih imena. Desanku Maksimović, Dobrišu Cesarića, Dušana Kostića, Blaža Koneskog i Ivana Minatija, kako smatra Ivanović, povezuje njihov odnos prema poeziji, i životu.⁴³ Ova obimna studija o Kostićevoj poeziji jeste važan prilog proučavanju pjesnikova djela.

Navedeni pregled književnokritičkih opservacija o djelu Dušana Kostića dio je impozantne literature o životu i djelu pisca, koja sasvim izvjesno može biti predmet posebne studije.

Pjesnička geneza Dušana Kostića

Na samome početku ovoga segmenta rada dužni smo ukazati na metodološki okvir naših istraživanja. Budući da je Dušan Kostić jedan od najplodnijih crnogorskih pisaca i da je za života objavio preko dvadeset knjiga poezije, moramo naglasiti da je bilo određenih nedoumica u pogledu izbora pjesničkih knjiga na koje ćemo se u ovom radu osvrnuti i na primjeru kojih ćemo objasniti pjesničku genezu Dušana Kostića. Zbirke i izbori

⁴⁰ Ibid, 29.

⁴¹ Ibid, 49.

⁴² Ibid, 75.

⁴³ Ibid, 157.

poezije za koje smo se opredijelili, sudeći prema kritičkoj recepciji, reprezentativni su uzorci pjesnikova djela. U nastavku ćemo se baviti sljedećim naslovima: *Pjesme* (1947), *Govor zemlje* (1952), *Tiha žetva* (1959), *Pjevam zemlju* (1966), *Lirika juga* (1977) i *Crna Gora* (1992).

U vremenu poslije Drugoga svjetskog rata na književnu scenu Jugoslavije stupaju mnoga imena. Neki od njih su svoju književnu avanturu započeli prije rata, a prve knjige obznanili svijetu nakon njegovog okončanja. Među njima je i pjesnik Dušan Kostić. Dušan Kostić se u književnosti javlja prilično rano. Još kao srednjoškolac poeziju objavljuje u crnogorskim i regionalnim časopisima. Poeziju piše intenzivno, od rane mladosti, a prvu knjigu *Pjesme* objavljuje 1947. godine u izdanju beogradske Prosvete.⁴⁴ Kad je u pitanju prva pjesnička knjiga, njena umjetnička vrijednost često je problematična i upitna. Prva knjiga se najčešće uzima kao najava novog pjesničkog glasa, kao objava nove dolazeće poetike. Ipak, neki primjeri iz svjetske, pa i južnoslovenske literature govore drugačije. Ako imamo u vidu prve pjesničke zbirke Miodraga Pavlovića (*87 pesama*, 1952) i Vaska Pope (*Kora*, 1953), onda *slučaj prve knjige* valja uzeti s rezervom. Ne možemo reći da je Dušan Kostić prvom objavljenom zbirkom učinio isto što i Pavlović i Popa, dvojica njemu generacijski bliskih pjesnika. *Pjesme* nemaju status prevratničke knjige u jugoslovenskoj poeziji, kakav ima *Kora*, ili *87 pesama*, recimo. Međutim, *Pjesme* imaju svoj poseban kvalitet i identitet, a i ravnanje prema dvijema pomenutim zbirkama nije uputno zbog toga što njihovi autori pripadaju različitim, bezmalo suprotstavljenim poetičkim koncepcijama.

Pjesme su struktuirane u pet posebnih ciklusa: *Ispovijest*, *Listaj goro*, *Srce u oklopu* i *Lirika dana*.⁴⁵ Već na samom početku,

⁴⁴ Dušan Kostić, *Pjesme*, Beograd: Prosveta, 1947.

⁴⁵ Ibid.

odnosno, prije početka, u svojevrsnom prologu knjige, Kostić nam nagovještava prirodu poezije koju nam *Pjesme* donose:

*Živi ti, zemljo vječne slobode,
raširi krila širinom svom!
Mi borbom svetom naše narode
slismo u bratstvu, jedinstvu tom.*

Snažan revolucionaran naboj u samo četiri prološka stiha najavljuje poeziju koja se i očekuje od Dušana Kostića 1947. godine, samo dvije godine nakon završetka rata. Ljubav prema zemlji; apel da zemlja raširi krila; borba koja u perspektivi pjesnikovoj ima status *svete*, narodi ujedinjeni u bratstvu i jedinstvu; sve su to tekovine revolucije i neke od tema koje će Kostić razraditi i dopuniti u nastavku zbirke. Prvi ciklus otvara pjesma *Ispovijest*. U njoj nam pjesnik predočava svoje unutrašnje svjetove i raspoloženja, koji se mijenjaju od početka do kraja pjesme, do kraja *Ispovijesti*.⁴⁶ Na početku pjesme lirski subjekt je u stanju očaja, njegova ispovijest poprima oblik jadicovke:

*Beskućnik sam, bezemljaš, kao sjenka
liječem nijem iz grada u grad*

i takav ton pjesma zadržava sve do posljednjih stihova, pa nam tako u drugoj strofi pjesnik predočava *mrtvo ognjište, mukli bol i mržnje koje muklo pište*, upotpunjujući opštu sliku očaja. Međutim, u skladu s filozofijom revolucije i borbe usred svekolikog beznađa i klonuća najednom vaskrsava snaga i rađa se optimizam i vjera u spasenje:

*dajte ruke, drugovi, sred boja –
poslije kiše doć' će sunce, znam.*

⁴⁶ Ibid, 9.

Prvi ciklus čine svega tri pjesme, osim *Ispovijesti* tu su i *Zvijezde i čovjek u samici* i pjesma *Snijeg se bijeli*. U fokusu sve tri pjesme jeste *Čovjek*, izgubljen u svijetu koji nije napravljen po njegovoj mjeri i očekivanjima. Na planu forme Kostić ne donosi ništa novo u odnosu na postojeće stanje u poeziji njegova vremena. Povremeno lomljenje stiha je jedino što remeti versifikacijsku dosljednost na nivou knjige. Rima je prisutna u svakoj pjesmi zbirke, a očigledan je i uticaj lektire koju je pjesnik njegovao, prije svih čini se Vladimira Majakovskog i Sergeja Jesenjina. Majakovski na Kostića utiče u pogledu spoljne organizacije teksta što se uviđa još u drugoj pjesmi zbirke *Zvijezde i čovjek u samici*,⁴⁷ dok Jesenjina pjesnik ovaploćuje u *Ispovijesti*:

Radostan sam – pun krvi i znoja
Što nijesam k'o Jesenjin sam

Drugi ciklus je znatno obimniji u odnosu na ostale, i specifičan po tematsko-motivskom određenju. Čitajući ciklus *Listaj goro* stiče se utisak da pjesnik crta jednu neobičnu mapu Jugoslavije. Kostić pjeva o *Stubici*, *Magliću*, *Volujku*, *Prozoru*, *Uni*, *Šlesku*, *Beogradu* i na taj način konkretna mjesta, planine, gradove apstrahuje dajući im nova svojstva. U pjesmi *Stubici*, Stubica ima moć proklinjanja:

Oj Stubico, selo ognjem ogoljelo,
*ne prokuni momke, ne grdi junake!*⁴⁸

Kostić ukršta geografiju i revolucionarne ideje, smještajući svoje lirske kontemplacije u realan, u ratu proslavljen prostor.

Ciklusi *Srce u oklopu*, *Sam* i *Lirika* dana su u svojevrstnom lirskom jedinstvu. U njima lirski subjekt lamentira nad

⁴⁷ Ibid, 11.

⁴⁸ Ibid, 27.

mrtvim drugovima, nad zapaljenim ognjištima, dalekim ljubavima i sličnom. Zanimljiva je epska rasprisanost i forma kojima se Kostić poigrava u pojedinim pjesmama, kao što su *Ljubavna*⁴⁹, *Selu pod Neretvom*⁵⁰ i dr. Za *Pjesme* možemo reći da su prilično uspjela prva knjiga, koja u sebi objedinjuje poeziju koja je nastajala godinama, i koja je heterogena u pogledu i spoljnih i unutrašnjih osobina. Pjesnik nas vodi od intimnog svijeta pojedinca, do velikih i glasnih ideja revolucije – to je putanja koju Kostić prati i u svojim kasnijim zbirkama.

Nakon samo nekoliko godina od prve objavljene zbirke pjesama iz štampe izlazi *Govor zemlje* (1952)⁵¹, peta pjesnička knjiga Dušana Kostića. Već sama naslovna sintagma u sebi sažima širok spektar asocijacija i upućuje na dvije esencijalne komponente Kostićeva poetskog svijeta. *Govor*, za koji se pjesnik još davno opredijelio i na sebe preuzeo teško breme jezika, i *zemlja*, koja će, kako će se kasnije ispostaviti, biti neizostavan predmet pjevanja u zavidnom opusu Dušana Kostića. Doduše, *zemlja* će se u Kostićevom pjevanju javljati u dvojakom značenju, kao tlo, i kao domovina. Ovu obimnu pjesničku knjigu Kostić je izdijelio na pet ciklusa: *Govor zemlje*, *Viđenja*, *Iz putne bilježnice*, *Dubrovački pasteli*, *Nerečeno*, *Vuk* i *Njegoš*. U uvodnoj pjesmi zbirke, koja kao i zbirka nosi naslov *Govor zemlje*, lirski subjekt je u gotovo identičnom raspoloženju kao i u većini pjesama iz Kostićevih prethodnih zbirki. Osećanje pesimizma i klonulosti dominira u početnim strofama pjesme, da bi se na kraju opet pojavila nada u izbavljenje i optimistični tonovi uspostavili vlast nad tekstem:

⁴⁹ Ibid, 64.

⁵⁰ Ibid, 66.

⁵¹ Dušan Kostić, *Govor zemlje*, Beograd: Prosveta, 1952.

I

*ne plaši me, ne plaši me oblak,
nad gorom mojom, nad poljem što se vije;
ne plaši me, ne plaši me oblak –
zar da me stiša, zar mene da ubije!*⁵²

III

*Ja čekam korak, ja znam da stižu kola
svatovska, vedra, da smijeh granom maše.
ja čekam kola, ja znam da stiže korak
iako sada o srce čemer pašem.*

Zanimljiv je dijapazon tema i motiva koji se smjenjuju u ovoj Kostićevoj zbirci. Od intimnog, uznemirenog svijeta lirskog subjekta, preko hvalospjeva Partiji, do oda miru i pisma mrtvom ocu. U pjesmi *Pred Partijom* ogleda se čitav jedan svijet poratnog života, svijet čovjeka čija bi se odanost jednom političkom konceptu mogla smatrati i snishodljivošću, strahom, servilnošću i tome slično:

*I mjerim – koliko vjere, koliko zanosa i žudi
Pronosim kroz oluj za smijeh proljeća u travi,*

.....
.....

*Mjerim: nek grč se svije, nek duša prokrvavi
– Partijo moja, tvoji su putevi pravi!*⁵³

Međutim, mogućnosti čitanja su beskonačne, a mi smo skloni da navedene stihove percipiramo isključivo kao iskrenu i bezuslovnu vjeru u tekovine sistema inaugurisanog nakon

⁵² Ibid, 9.

⁵³ Ibid, 34.

pobjede nad fašizmom, u čemu je i sam Kostić aktivno učestvovao. *Pjesma mira* donosi posebno raspoloženje, svojstveno Kostiću:

*Dragi moj, družo smireni moj,
čežnja za mirom dušom se odmotava!
sve veći je, sve žešći je ovaj boj
iako se voli nebo i žudi trava.*⁵⁴

To raspoloženje možda i ponajbolje opisuje Miroslav Đurović u knjizi *Lirski šapat svijetu*, ne vežući svoj iskaz za neku konkretnu pjesmu, već za cijelo pjesničko biće Dušana Kostića: „Introvertne i melanholične prirode, Kostić u pjesmama ratnim i onim nastalim neposredno poslije rata, ne opjeva borbu kao slavlje i pobjedu, ne barata mržnjom i mecima, ne psuje i ne huli, ne zori se kao pobjednik i ratnik, u njegovim pjesmama manje se piruje, više čuti i tuguje.“⁵⁵ Naročito zanimljiv, rekli bismo i suštinski važan segment ove knjige jeste završni ciklus, ciklus *Njegoš*. U tome poglavlju Kostić svjesno pravi poetički otklon od prethodnih djelova zbirke, tvoreći svojevrstu autonomnu cjelinu. Dušan Kostić u pjesmama *Njegoš*, *Bdijenje*, *Noć skuplju vijeka*, *Rastanak*, *U Napulju* i *Prijekor* pokazuje eliotovsko uvažavanje tradicije, postavljajući Njegoša za paradigmu, za intelektualnu i etičku vertikalu. U ovom lirskom omažu Vladici, Kostićeva namjera nije oponašanje Njegoševa stila i jezika (svjestan da bi iz takvog nauma mogao proizići samo neuspjao pjesnički projekat), već se pjesnik na sebi svojstven način bavi temama i motivima koji su opsjedali i samoga Njegoša. On u formi monologa progovara kao Njegoš, ali Njegoš znatno drugačiji od onoga kojeg znamo. Kako zapauza

⁵⁴ Ibid, 38.

⁵⁵ Miroslav Đurović, *Lirski šapat svijetu (esej o Dušanu Kostiću)*, Titograd: Univerzitetska riječ, 1984, 16.

Goran Kalogjera u ovim pjesmama Kostić ističe Njegoševe ljudske komponente i njegovoj mitskoj ličnosti skida oreol titana, ali ne s namjerom Njegoševa obezvređivanja, već iz potrebe intimnog saživljavanja sa svojim pjesničkim pretkom.⁵⁶

Govor zemlje je zbirka značajna iz više razloga. Jedan od vidljivijih je svakako i taj što je ova zbirka nadovezujući se na Kostićeve prethodne knjige, ustanovila nove i učvrstila postojeće predmete pjevanja kojih će se Dušan Kostić pridržavati do kraja svoga stvaralačkog puta.

Da veći dio knjiga Dušana Kostića u samom svom naslovu nosi snažnu, i ne slučajnu simboliku, potvrđuje i *Tiha žetva* (1959)⁵⁷, knjiga Kostićevih izabranih pjesama. Ako već u naslovnoj konstrukciji suprotstavite dvije riječi, a *tiha* i *žetva* jesu antipodi svoje vrste (ako žetvu razumijemo kao ubiranje ploda, njegovo otkidanje od zemlje, jer žetva uvijek proizvodi buku, njena je snaga razarajuća, glasna), onda je za očekivati da u onome što slijedi ne treba tražiti jednostranost, istovjetnost, jednobraznost, već različitost, i na planu jezika, i na planu sadržaja. A izbor sačinjen od nekoliko različitih pjesničkih cjelina ne podrazumijeva usaglašenost unutar nove cjeline. Ovaj izbor u sebi objedinjuje određene djelove Kostićevih knjiga objavljenih od 1947. do 1959. godine. Izbor i predgovor potpisuje pjesnik i književni kritičar Risto Tošović. Mada Radomir Ivanović u publikaciji *Konačna riječ, izabrane pjesme* (1998)⁵⁸ kao razlog nastanka tog izbora navodi svoje nezadovoljstvo dotadašnjim izborima poezije Dušana Kostića, držimo da je izbor *Tiha žetva* uspio i da se priređivač potrudio da u njega uvrsti reprezentativne pjesme iz Kostićevih zbirki.

⁵⁶ Goran Kalogjera: „Kostićev Njegoš“; u: *Književno djelo Dušana Kostića (zbornik radova)*, Titograd: CANU, 1990, 107.

⁵⁷ Dušan Kostić, *Tiha žetva*, Beograd: Prosveta, 1959.

⁵⁸ Dušan Kostić, *Konačna riječ (izabrane pjesme)*, Podgorica: Kulturno-prosvjetna zajednica Podgorice, 1998, 9.

Naravno, moramo imati u vidu vremensku distancu koju u odnosu na Kostićevo pjesništvo ima Tošović, tj. izbor nastaje „samo“ dvanaest godina nakon pjesnikove prve knjige. Raznolikost zastupljenih tekstova je očigledna. Izbor, u stvari, predočava promjene kojima je Kostić bio izložen u minulim godinama. Zato ovaj izbor valja posmatrati kao pregled pjesnikovih metamorfoza, u jeziku, i u sadržaju. Od *Kolone u noći*, *Sutjeske*, *Lovorika*, pa preko *Bana Strahinjića i Njegoša*, sve do *Kaluđerica*, *Dalekih ribara i ždralova*, *Tiha žetva* otkriva poetički put Dušana Kostića, i već u njoj vidimo nekoliko manifestacija Kostićevog pjesničkog zamaha. Pjesma *Slijepci u Risnu* je ozbiljna najava budućega Kostića, uz kojeg će kritika vezati more i Mediteran:

*Pa tako je, tako tužno bilo
što more je pred njima treperilo
pijano od smijeha i boje.
u monotonj tami, sami,
prevareni od mraka, od života –
nisu znali pred kakvom ljepotom stoje.*⁵⁹

U ovih nekoliko stihova ogleda se cijela jedna filozofija mediteranskog pjevanja, kojoj će se kasniji Kostić u potpunosti predati.

Ne može se prenebregnuti činjenica da je vrijednost izbora poezije između ostalog i u pojednostavljenju komunikacije između pisca i čitaoca. Knjige izabranih pjesama čitaocu čine dostupnim poeziju nastalu u raznim raspoloženjima i fazama autora.

Kad su u pitanju izbori pjesama Dušana Kostića, ne može se zaobići ni onaj koji je sačinio Dragan M. Jeremić. U izdanju Grafičkog zavoda, u Titogradu 1966. godine iz štampe izlazi

⁵⁹ Dušan Kostić, *Tiha žetva*, Beograd: Prosveta, 1959, 226.

knjiga Kostićevih izabranih pjesama, znakovitog naslova – *Pjevam zemlju*.⁶⁰ Kako i sam Jeremić navodi u napomeni, u ovaj izbor ušle su pjesme birane isključivo po estetskom kriterijumu, njihova selekcija nije vršena ni po tematskim određenjima, ni po formalnim osobinama pjesama.⁶¹ Osamdeset i tri Kostićeve pjesme po principu tematske srodnosti priređivač grupiše u devet ciklusa, koji su uglavnom naslovljeni po nekoj od pjesama. Pri odabiru pjesama za *Pjevam zemlju* Jeremić je konsultovao dotad objavljene Kostićeve zbirke, kao i izbor *Tiha žetva*, o kojem je i ovđe bilo riječi. Ako pogledamo sadržaj ovoga izdanja s lakoćom ćemo uočiti da obuhvata antologijske Kostićeve stihove. *Pismo mrtvom ocu*, *Ptica srmena*, *Nerečeno*, *Koga voli Ana*, *Ptice nespokoja*, *Crna Gora*, *Sleđena tišina*, *Visitora*, *Mreže*, samo su neke od pjesama koje su u strogoj Jeremićevoj selekciji našle mjesto u ovom izboru. Mnoge od tih pjesama su često komentarisane i vrednovane, stoga je našu pažnju privukla jedna među njima koja je skoro pa prećutana, koja kao da je zalutala u prepoznatljivi svijet Dušana Kostića. Pjesma *Koga voli Ana*⁶² tipična je ljubavna pjesma, koja nas neodoljivo podseća na pjesnički rukopis glasovitoga srpskog pjesnika Branislava Petrovića. Osećanje koje Kostić pjeva u ovoj pjesmi nije imanentno biću pjesnika revolucije, prvoborca, pjesnika odgojenog na studi crnogorskoga krša:

*Koga voli Ana? Sama
kraj konjaka sjedi uz prozor zanebesen.
Njena duša bludi žutim obalama.
Napolju tmurno.
Napolju jesen.*⁶³

⁶⁰ Dušan Kostić, *Pjevam zemlju*, Titograd: Grafički zavod, 1966.

⁶¹ Ibid, 253.

⁶² Ibid, 83.

⁶³ Ibid.

Osim neobičnog raspoloženja, ljubavnog zanosa, i metafore koja po svojim osobinama podseća na jednu drugu struju jugoslovenskoga pjesništva (B. Petrovića, M. Antića i dr.), ova pjesma iznenađuje i svojom formom, lakoćom pjesničkoga govora, lapidarnošću izraza.

Ovaj izbor objedinio je različite poetske manifestacije Dušana Kostića, omogućivši i onima koji dotad nijesu, da upoznaju i ljubavnu poeziju ovoga pjesnika.

Za zvaničan početak mediteranske faze u stvaralaštvu Dušana Kostića mogla bi se uzeti pjesnička zbirka *Lirika juga*, objavljena 1977. Značaj te zbirke je višestruk. Osim što je Kostićevo ošecanje mora i Mediterana i formalno obznanjeno svijetu, u ovoj zbirci pjesnik sažima tri ključna segmenta svoga stvaralačkog fokusa. Podijelivši knjigu u tri ciklusa, Kostić nimalo slučajno svaki od ciklusa koncipira u skladu sa svojim pjesničkim stremljenjima. Tačnije, ova tri ciklusa mogli bismo uzeti kao tri komponente Kostićeva pjevanja. U *Zapisima s Juga* upoznajemo Kostića kao pasioniranoga pjesnika mora:

*More, najljepša dušo zemlje!
Dok sam pred tobom
ja sam tako lako na Havajima, na Haitima,
na sprudovima,
među kokosima koji zazvone najednom ljupko.
Samo ne na Arktiku, ne na Antarktiku –
oni kao da nisu more. Nemaju dušu.*⁶⁴

Istina, fascinacija morem javljala se i ranije u Kostićevoj poeziji, ali nikad tako organizovano i nepokolebljivo kao u ovoj knjizi. Pjevajući o ostrvu, o zalivu, o Antarktiku, o obali, Kostić kao da i sam sebe vidi isključivo kao Mediteranca, pjesnika vode. I zaista, čini se da je njegov govor o moru vjerodostojan, da njegov ošecaj

⁶⁴ Dušan Kostić, *Lirika juga*, Beograd: Rad, 1977, 9.

Mediterrana nije lažan. U crnogorskoj književnosti nekoliko je primjera kvazimediterranskih pjesnika (mediteranski su im samo nadimci) koji nijesu uspjeli da se izdignu iznad ravni epigona evropskih i svjetskih autora te provenijencije. Kostić nije jedan od njih. Njegovo pjevanje o moru je autentično, lišeno poze i pretvaranja.

Nakon mora i juga Kostić nam predočava *Snjegove s Lovćena*, kako naslovljava drugi ciklus knjige. To je svojevrsna kontrateza suncu s početka knjige, ni najmanje slučajna. U ovom ciklusu zatičemo Kostića kojeg već poznajemo, pjesnika prirode, zavičaja. Lovćen kao crnogorski Olimp u Kostićevoj imaginaciji ima snagu mitskog, status simbola:

*Šta li je za nas Lovćen,
Lovćen, za neke od nas?
Gromada patnje, ćutanje, prkos,
i nešto još dalje od toga.
Lovćen, pjesma timorova, Lovćen zarastao u simbol.*⁶⁵

U *Lirici moći*, trećem i završnom poglavlju zbirke, Kostić je opet pjesnik intime, liričar koji bilježi unutrašnja stanja i lomove. Sve je u znaku moći, pa deset pjesama koje čine ciklus u svom nazivu imaju moć: *Melanholija moći, Moć nemoći, Moć noći, Moć riječi, Moć mora, Moć vjetra, Moć zagonetke, Moć vinograda, Moć narandže, Moć vodopada*. Zanimljivo je da i u ovom odjeljku Kostić nije odolio moru, i narandži, jednom od simbola Mediterana. Za centralnu pjesmu ciklusa možemo uzeti pjesmu *Moć nemoći* u kojoj pjesnik pjeva o vlastitim raspoloženjima i dilemama:

*Da li mogu, što ne mogu
da budem sam, prazan i pust,
od nekoristi i sebi čudo?*⁶⁶

⁶⁵ Ibid, 31.

⁶⁶ Ibid, 48.

Kao što smo i rekli, *Lirika juga* objedinjuje tri ravni Kostićeva pjesništva, tri ključna segmenta njegova pjesničkog bića.

Crna Gora (1992) predstavlja izbor iz Kostićeve patriotske, rodoljubive, zavičajne lirike. Rodoljublje i patriotizam u ovom slučaju nikako ne smijemo razumijevati u tradicionalnom, izvikanom značenju. Kostićeva poezija iz ovog korpusa oslobođena je patetike i tugaljivih, cvrkutavih tonova. Njegov lirski subjekt je postojan, stamen i u najvećem zanosu domoljublja. U prilog tome govori i Miroslav Đurović u svome eseju o Kostiću: „(...) Crna Gora, kao pjesnikova rodna gruda, govori i u ćutanju njegovom, i on će s uzdržljivošću patrijarhalnog sina, izbjegavati da kaže da je ljubi, smatrajući da je suvišno da sin pokazuje i dokazuje ljubav prema majci.“⁶⁷ Cjelokupna poezija u ovom izdanju posvećena je Crnoj Gori, čak i onda kad sam predmet pjevanja nije ekspliciran, kako u napomeni navodi Zagorka Kalezić.⁶⁸ U *Crnoj Gori* su zastupljene mnoge antologijske Kostićeve „crnogorske pjesme“. Programska pjesma zbirke *Crna Gora* otkriva pjesnikovu bezrezervnu ljubav prema domovini, i žrtvu koju je zarad iste podnosio:

*Za nju ja tješim sebe i sebe tražim. Zašto
sutonom svijet se na me lepet dalekih ptica?
Ona je to što usta, rad koje sam žut ispašt'o
u bunarima apsa, pod noktima žica –
i zato ne traži od mene da njome svud se glasim
na raskršćima, na trgu, s tribine, u kafani:
ona je sa mnom i kada mrsim vlasi
i kad od briga polako tavnim, tavnim...⁶⁹*

⁶⁷ Miroslav Đurović, *Lirski šapat svijetu (esej o Dušanu Kostiću)*, Titograd: Univerzitetska riječ, 1984, 20.

⁶⁸ Dušan Kostić, *Crna Gora*, Podgorica: Pobjeda, 1992, 201.

⁶⁹ Ibid, 22.

U svom lirskom obožavanju Crne Gore Kostić sebe određuje kao nekog ko osećanje rodoljublja smatra najvećom intimom, i najčistijom ljubavlju, koja nije sklona samoreklamerstvu i egzibicionističkim manifestacijama patriotizma. U ovome izboru je i jedna od najpoznatijih Kostićevih pjesama – *Sleđena tišina Visitora*.⁷⁰ U razgovoru s Jeftom Milovićem Dušan Kostić priznaje da je njemu lično ova pjesma jedna od najdražih, i da je nastala 1951. godine prilikom jedne posete zavičaju: „Samo su planine, samo Visitor, samo briježje okolo bili savršeno isti, moćno uvjeravajući da smo se vratili na drago ishodište.“⁷¹

Ako se za nekog (i to ne samo jugoslovenskog) pjesnika može reći da je opjevao bezmalo cijelu svoju otadžbinu, svaki njen kamen, onda je to Dušan Kostić, Kostić kojeg ćemo naći u njegovim sopstvenim riječima izgovorenim o Vladislavu Petkoviću Disu: „Blago onim pjesnicima čiji zavičaj pristaje uz njih i koji im vjeruje; i onim mjestima koja imaju pjesnike i ličnosti od značaja.“⁷²

* * *

U ovom radu nastojali smo izložiti viđenje pjesničke geneze Dušana Kostića. Pisati o književnoj genezi jednog autora nije jednostavno, naročito o pjesničkoj genezi Kostića, i to kad se ima u vidu opseg njegova opusa i status koji autor ima u crnogorskim književnim krugovima. U uvodnom dijelu rada smo ukazali na ključne društvene i kulturne okolnosti koje su prethodile trenutku u kojem se Kostić javlja kao pjesnik, a vrijeme o kojem govorimo bilo je sve samo ne mirna i

⁷⁰ Ibid, 23.

⁷¹ Jefto M. Milović: „Razgovor sa Dušanom Kostićem“; u: *Književno djelo Dušana Kostića (zbornik radova)*, Titograd: CANU, 1990, 34.

⁷² Miroslav Đurović, *Lirski šapat svijetu (esej o Dušanu Kostiću)*, Titograd: Univerzitetska riječ, 1984, 20.

neturbulentna era kulture. Takođe smo predložili kulturni ambijent kojem je Kostić pripadao i književnu klimu na koju je nakon Drugoga svjetskog rata uticao, skupa sa svojom generacijom.

Drugi dio rada obuhvata osvrt na književnu kritiku i njen odnos prema djelu Dušana Kostića. S obzirom na to da je Dušan Kostić autor kojem je književna kritika posvetila značajnu pažnju i o kojem su pisali mnogi (s više ili manje uspjeha), u toj cjelini dali smo pregled nekih značajnih tekstova o Kostićevoj poeziji.

Središte ovoga rada čini analiza šest knjiga poezije Dušana Kostića, koje su posvjedočile o pjesnikovoj genezi. U pitanju su tri knjige izabranih pjesama i tri zbirke poezije. Zbirka *Pjesme* (1947) kao prva Kostićeva knjiga donosi nov pjesnički glas u jugoslovenskoj poeziji. Ovaj prvijenac otkriva jasna poetička stanovišta po kojima će Kostić biti prepoznatljiv u književnim krugovima. Zbirka *Govor zemlje* (1952) nastavlja pjesnički rukopis obznanjen u prvim zbirkama, razrađen i modelovan u skladu s promjenama kojima je Kostić u međuvremenu bio izložen. Knjiga *Tiha žetva* (1959) objedinila je najuspjelije pjesme iz nekoliko dotadašnjih zbirki, pokazujući tematsku raznolikost pjesnikovih interesovanja. Knjigu *Pjevam zemlju* (1966) karakteriše visok estetski kriterijum odabira pjesama. Taj izbor osvjetljava i neke dotad zapostavljene segmente Kostićeva pjevanja. Zbirka *Lirika juga* (1977) obuhvata tri ravni pjesničkog svijeta Dušana Kostića: *Čovjeka*, *Mediteran* i *Zavičaj*. Dok zbirka *Crna Gora* (1992) predstavlja zbirnu knjigu patriotske lirike, sačinjenu od pjesnikovih antologijskih posveta otadžbini.

Iz svega navedenog proizlazi stav da je Dušan Kostić pjesnik mnogih značenja simbola, pjesnik koji je pisao o ratu, o ljudima, o ljubavi, o Mediteranu. Stoga možemo zaključiti

da lirska apoteoza domovini, kojoj je pjesnik posvetio cio svoj život, predstavlja jedinstven primjer u crnogorskoj i južnoslovenskoj poeziji.

Bibliografija:

- Deretić, Jovan, *Kratka istorija srpske književnosti*, Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1987.
- Đurović, Miroslav, *Lirski šapat svijetu*, Titograd: Univerzitetska riječ, 1984.
- Grupa autora, *Književno djelo Dušana Kostića*, Titograd: CANU, 1990.
- Ivanović, Radomir, *Dušan Kostić, prilog poetici*, Bijelo Polje: Pegaz, 2003.
- Kalezić, Slobodan, *Crnogorska književnost u književnoj kritici (tom VII)*, Podgorica: Univerzitet Crne Gore, 2003.
- Kostić, Dušan, *Crna Gora*, Podgorica: Pobjeda, 1992.
- Kostić, Dušan, *Govor zemlje*, Beograd: Prosveta. 1952.
- Kostić, Dušan, *Konačna riječ*, Podgorica: Kulturno-prosvjetna zajednica Podgorice, 1998.
- Kostić, Dušan, *Lirika juga*, Beograd: Rad, 1977.
- Kostić, Dušan, *Pjesme*, Beograd: Prosveta, 1947.
- Kostić, Dušan, *Pjevam zemlju*, Titograd: Grafički zavod, 1966.

-
- Kostić, Dušan, *Tiha žetva*, Beograd: Prosveta, 1959.
 - Minić, Vojislav, *Pisci i koncepcije*, Titograd: Pobjeda, 1978.
 - Perović, Sreten, *Studije, kritike, eseji (knjiga četvrta)*, Podgorica: Fondacija „Prijateljstvo“, 2012.
 - Solar, Milivoj, *Povijest svjetske književnosti*, Podgorica: ICJK, 2012.
 - Vojinović, Vladimir, *Montenegrinske teme*, Ulcinj: Plima, 2012.